

Julia Stanek

dr hab., prof. KAAFM, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
<https://orcid.org/0000-0001-8022-2196>

DOI: 10.48269/978-83-67491-06-8-01

Emocje w teorii prawa¹

Rzeczywiste impulsy naszego postępowania [...] polegają w emocjach².
Leon Petrażycki

Abstrakt

Pomimo wielu punktów stycznych pomiędzy emocjami a prawem emocje w kontekście zagadnień prawnych rzadko stają się przedmiotem badań, a zwłaszcza badań w teorii prawa. Na początku XX wieku Leon Petrażycki podjął jedną z pierwszych prób ustalenia zależności pomiędzy prawem a emocjami. Psychologiczna teoria prawa Petrażyckiego została oparta na koncepcji emocji etycznych. W tym ujęciu przyciągające i odpychające emocje etyczne wraz wyobrażeniami określonych zachowań stanowią podstawę motywów postępowania. Ówczesnie nowatorską teorię prawa Petrażyckiego, w świetle rozwoju psychologii, obecnie uznamy za nieaktualną i przestarzałą, w szczególności w zakresie rozumienia jej kluczowego elementu – emocji. Celem niniejszego tekstu jest rozważenie, jak obecnie możemy interpretować emocje w ramach psychologicznej teorii prawa. W tym celu proponowane jest skoncentrowanie się na analizie podejścia wywodzącego się z tzw. motywacyjnej tradycji badań nad emocjami – teorii konstruowanej emocji (L.F. Barrett). Podstawowym założeniem tej teorii jest to, że emocje nie są wyzwalane, lecz są konstruowane przez mózg na podstawie doświadczeń wywołanych przede wszystkim

¹ Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego nr 2019/33/B/HS5/01521 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

² L. Petrażycki, *Teoriâ prava i gosudarstva v svâzi s teoriej npravstvennosti*, Sankt Petersburg 2000 [1909–1910], s. 26.

interakcjami ze środowiskiem, w którym funkcjonujemy. Zastosowanie teorii konstruowanej emocji pozwala na zaktualizowanie – na podstawie współczesnej wiedzy naukowej – psychologicznej teorii prawa.

Słowa kluczowe: emocje, emocje prawne, teoria konstruowanej emocji, psychologiczna teoria prawa, Leon Petrażycki

Połączenie słów „emocje” i „prawo” w pierwszej kolejności przywołuje skojarzenie z budzącymi sensację procesami, których przebieg jest transmitowany w mediach, komentowany i śledzony przez wielu ludzi, niczym *reality show*, pełen wylewnych zeznań oraz pikantnych szczegółów z życia stron postępowania. Emocje w duecie z prawem kojarzą się też ze zbrodnią, przestępstwem popełnionym w afekcie. Przestępstwem, którego ktoś dopuszcza się właśnie pod wpływem emocji. Sądzę, że są to skojarzenia nie tylko osób niezwiązanych z prawem, ale także prawników.

W polskim systemie prawnym odzwierciedlenie tych skojarzeń można odnaleźć również w przepisach. Wśród obowiązujących regulacji prawnych bezpośrednio odwołanie do emocji zawarte zostało m.in. w art. 148 § 4 k.k.³ W przepisie tym znalazło się określenie „silne wzburzenie”⁴. Dla przybliżenia interpretacji „silnego wzburzenia” warto przywołać stwierdzenie Sądu Apelacyjnego w Krakowie:

Okoliczności usprawiedliwiające silne wzburzenie sprawcy powinny istnieć poza jego osobą, w zjawiskach zewnętrznych, które skutkują podjęciem reakcji afektywnej. Afekt fizjologiczny musi być przy tym na tyle silny, że powoduje wytrącenie psychiki człowieka ze stanu równowagi, a w rezultacie sfera emocjonalna zaczyna dominować nad kontrolującą funkcją intelektu. Stan silnego wzburzenia charakteryzuje się więc tym, że przeżywany przez sprawcę proces emocjonalny wynikał ze szczególnej sytuacji motywacyjnej ogranicza działalność jego intelektu. Sprawca takiego przestępstwa w swoich działaniach kieruje się emocjami, a nie rozumem⁵.

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r., nr 88, poz. 553 ze zm.).

⁴ Art. 148 § 4 k.k.: „Kto zabija człowieka pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10”.

⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie – II Wydział Karny z dnia 13 października 2015 r., II AKa 199/15.

Sąd wprost wskazuje, że silnym wzburzeniem zgodnie z art. 148 § 4 jest stan, w którym emocje dominują nad rozumem. Silne wzburzenie zaś jest głównie stanem psychicznym (afektem fizjologicznym), którego podłoże nie jest związane z chorobą psychiczną lub upośledzeniem umysłowym. Powszechnie przyjmuje się, że afekt fizjologiczny musi być tak silny, że wywołuje reakcje nietypowe dla danego sprawcy, w rezultacie czego sfera emocjonalna zaczyna dominować nad kontrolującym intelektem. Tym samym zachowanie sprawcy działającego pod wpływem silnego wzburzenia wiąże się z ograniczeniem zdolności kierowania swoim postępowaniem. A zatem do pewnego stopnia „usprawiedliwia” zachowanie sprawcy przestępstwa.

To, co łączy podejście do emocji zarówno w doktrynie, jak i w polskim orzecznictwie sądowym, jest zaliczanie emocji do czynników psychicznych konkurujących z rozumem, a niekiedy nad nim dominujących. Takiego rodzaju podejście nie jest charakterystyczne jedynie dla prawników i sędziów. Jest to podejście powszechne w psychologii oraz nadal posiadające spore grono zwolenników wśród psychologów, aczkolwiek coraz częściej kwestionowane.

W istocie emocje w każdym obszarze prawa mają znaczenie. W każdym postępowaniu sądowym emocje stron i innych uczestników są obserwowane przez skład orzekający. Wpływa to na ocenę wiarygodności zeznań świadków oraz stron postępowania, a ostatecznie przekłada się na kształt orzeczeń sądowych. W kwestii wpływu emocji przy wymierzaniu kary warto przypomnieć, że jako okoliczność łagodząca sąd bierze pod uwagę zachowanie oskarżonego w trakcie postępowania, tj. jego emocje (najczęściej skruchę). Na przykład „szczera w ocenie sądu skrucha wyrażona przez oskarżonego w toku postępowania”⁶ staje się okolicznością łagodzącą i skutkującą obniżeniem wymierzonej kary. Lub przeciwnie: sąd może ocenić, że wyrażana skrucha jest jedynie „gołosłowna” i nie stanowi istotnej okoliczności łagodzącej⁷. Ocenianie emocji pojawia się przy ustalaniu możliwych intencji stron przy składaniu oświadczeń woli,

⁶ Wyrok Sądu Rejonowego w Środzie Śląskiej – II Wydział Karny z dnia 11 lutego 2020 r., II K 233/19.

⁷ Wyrok Sądu Rejonowego w Toruniu – II Wydział Karny z dnia 26 sierpnia 2020 r., II K 777/20.

oceny krzywdy i doznań emocjonalnych powodów przy określaniu wysokości zadośćuczynienia oraz w wielu innych przypadkach.

Systematyka badań emocji i prawa

Badanie emocji w kontekście zagadnień prawniczych jest rzadkością. Emocje są uznawane za kwestie incydentalne, postrzegane są jako zmienne indywidualnie i wysoce subiektywne, a zatem niepodlegające żadnym schematom. W konsekwencji tego rozumowania również badanie związków emocji i prawa nie wydaje się ani możliwe, ani potrzebne. Badanie emocji nie jest uznawane za szansę na rozwiązanie praktycznych i teoretycznych problemów prawnych.

Od kilku lat zmianę w tym zakresie uskutecznia grupa naukowców skupionych wokół Susan Bandes. W jej opinii konieczne jest wyodrębnienie nowego obszaru badań w prawie – *emotion and the law*⁸. W tym trendzie pojawiają się próby wprowadzenia systematyki oraz struktury badań analizujących emocje w kontekście prawa. Przykładowo Terry Maroney identyfikuje następujące podejścia w badaniu emocji:

- podejście skoncentrowane na emocjach (*the emotion-centred approach*). W tym ujęciu badana jest interpretacja i znaczenie konkretnych emocji. Analizowana jest rola emocji, zwłaszcza takich, które są określane jako emocje moralne. Najczęściej badania dotyczą wstrętu, oburzenia, współczucia oraz ich znaczenia w procesie podejmowania decyzji⁹;
- podejście skoncentrowane na fenomenie emocji (*the emotional phenomenon approach*) obejmuje przede wszystkim zagadnienia doświadczania, przetwarzania i wyrażania emocji. W tym zakresie można przywołać badania dotyczące wpływu emocji, w szczególności empatii, na treść orzeczeń sądowych¹⁰;

⁸ Zob. S.A. Bandes, J.A. Blumenthal, *Emotion and the Law*, „Annual Review of Law and Social Science” 2012, vol. 8, s. 161–181, <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-102811-173825>.

⁹ Np. M.C. Nussbaum, *Hiding from Humanity. Disgust, Shame and the Law*, Princeton 2006; C.R. Sunstein, *Some Effects of Moral Indignation on Law*, „Vermont Law Review” 2009, vol. 33, s. 405–433.

¹⁰ Np. S.A. Bandes, *Empathetic Judges and the Rule of Law*, „Cardozo Law Review Novo” 2009, s. 133–148.

- podejście oparte na teorii emocji (*the emotion theory approach*) koncentruje się na analizowaniu określonych teorii emocji i ich potencjalnego odzwierciedlenia oraz znaczenia dla kwestii prawnych;
- podejście doktryny prawnej (*the legal doctrine approach*) skupia się na wykładni emocji dokonywanej w doktrynie prawnej;
- podejście teorii prawa (*the theory of law approach*) polega na wykorzystaniu koncepcji emocji w teorii prawa;
- podejście uczestników postępowania (*the legal actor approach*) dotyczy wpływu emocji na uczestników postępowań, zarówno strony, jak i sędziów, ławników, prokuratorów i innych¹¹.

Można zauważyć, że granica pomiędzy niektórymi zaproponowanymi podejściami jest dość płynna.

Susan Bandes także wyszczególnia kilka obszarów, w których badanie emocji ma znaczenie dla prawa. Po pierwsze, wskazuje ona na rolę emocji w doktrynie prawniczej oraz szeroko rozumianej wykładni prawa. Po drugie, podobnie jak Maroney, zauważa istotny wpływ emocji na uczestników postępowań sądowych (tj. sędziów, ławników, pełnomocników czy stron postępowania). W dalszej kolejności Bandes rozróżnia badania obejmujące rolę emocji w procesie rozumowania oraz podejmowania decyzji moralnych¹², w szczególności w procesie podejmowania decyzji przez sędziów¹³. Powyższe systematyzujące ujęcie zależności pomiędzy prawem a emocjami niewątpliwie jest cenne, pozostaje jednak stosunkowo zawężone. Czy wskazane przez Bandes obszary są jedynie niewielką częścią obszaru, w którym emocje stykają się z prawem? Czy więc pomiędzy prawem a emocjami jest dużo głębsza, niż mogłoby się wydawać na pierwszy rzut oka? Twierdzę, że tak.

Nie należy się skupiać na emocjach jako czynniku, który w różny sposób – mocniej lub słabiej – wpływa na prawo w aspekcie teoretycznym i praktycznym. Powinno się spojrzeć na emocje jako na

¹¹ Więcej na ten temat zob. T. Maroney, *Law and Human Emotion. A Proposed Taxonomy of an Emerging Field*, „Law and Human Behavior” 2006, vol. 30, s. 125–133.

¹² Zob. A. Bandes, J.A. Blumenthal, *Emotion...*, *op. cit.*

¹³ Zob. Ch. Guthrie, J.J. Rachlinski, A.J. Wistrich, *Blinking on the Bench. How Judges Decide Cases*, „Cornell Law Faculty Publication” 2007, vol. 93, iss. 1, s. 1–44.

element fenomenu prawa. W tym celu warto sięgnąć do realizmu prawnego, a konkretniej do psychologicznej teorii prawa, która powstała ona początku XX w., a obecnie wydaje się zapomniana. Jej autorem jest Leon Petrażycki. Zaproponowane przez Petrażyckiego i rozwijane przez jego uczniów¹⁴ podejście wciąż emanuje świeżością i błyskotliwością perspektywy na odwieczne pytania w teorii prawa: Czym jest prawo? Dlaczego postępujemy zgodnie z prawem lub wbrew prawu?

Psychologiczna teoria prawa

Nie sposób omówić całej psychologicznej teorii prawa w tym tekście, dlatego też przedstawione zostaną jedynie kluczowe idee, które są powiązane z rozumieniem emocji w tej teorii.

Rewolucyjność psychologicznej teorii prawa polega przede wszystkim na tym, że na najbardziej podstawowym poziomie uznaje ona prawo za przeżycie psychiczne, określane jako przeżycie prawne. Zmiana perspektywy polega nie tylko na zwróceniu się w kierunku psychologii, ale też na tym, że jest to niejako wewnętrzna perspektywa, tj. dotyczy jednostki, danej osoby. Czym zatem jest przeżycie prawne? Przeżycia prawne zaliczają się do szerszej kategorii przeżyć etycznych, które odgrywają zasadniczą rolę w ludzkim postępowaniu, ponieważ działają jako „motywy postępowania, pobudzając do wykonywania jednych czynności i powstrzymania się od innych (oddziaływanie motywacyjne przeżyć etycznych)”¹⁵, ale także „wywołują pewne zmiany w samej psychice (dyspozycyjnej) jednostek i ogółu, rozwijając i wzmacniając jedne przyzwyczajenia i skłonności, a osłabiając i wykorzeniając inne (pedagogiczne, wychowawcze oddziaływanie przeżyć etycznych)”¹⁶. Samo natomiast przeżycie

¹⁴ Petrażycki podczas długoletniej pracy w Sankt Petersburgu miał wielu uczniów, którzy swój dorobek naukowy budowali pod wpływem jego koncepcji. Warto jednak zauważyć, że oryginalne idee Petrażyckiego miały wpływ również na polską filozofię i teorię prawa. Jednym z najwierniejszych kontynuatorów myśli Petrażycki wśród polskich teoretyków prawa był Jerzy Lande.

¹⁵ Cytaty z języków obcych podawane są w tłumaczeniu własnym przez autorkę niniejszego artykułu. L. Petrażycki, *Teoriâ prava...*, *op. cit.*, s. 126.

¹⁶ *Ibidem*.

prawne, ujmując najprościej, powstaje w momencie, gdy dochodzi do połączenia (asocjacji) określonego wyobrażenia postępowania z emocją prawną, która może mieć charakter odpychający lub przyciągający (tj. odpychający od podjęcia określonego zachowania bądź zachęcający do działania). W efekcie generowana jest pobudka, motywacja postępowania. W dalszej części przyjrzymy się poszczególnym elementom pojęcia przeżycia prawnego: emocji, wyobrażeniu i asocjacji.

Emocje

W teorii prawa Petrażyckiego to właśnie emocje odgrywają najistotniejszą rolę¹⁷, stają się impulsem do podjęcia działania i różnego rodzaju aktywności, bezpośrednio wywołując fizjologiczne i psychiczne procesy w organizmie. Jak twierdzi Petrażycki: „rzeczywiste impulsy naszego postępowania [...] polegają w emocjach”¹⁸. Emocje stanowią istotę tej teorii. Niemniej jednak utożsamianie emocji z prawem byłoby zbyt dużym uproszczeniem i spłyceniem tego podejścia. Istotne bowiem jest to, jak rozumiane były emocje.

Zacząć należy od tego, że w czasach Petrażyckiego badanie zjawisk psychologicznych było na wczesnym etapie, stąd wykorzystanie psychologicznego podejścia do prawa stanowiło prawdziwe wyzwanie. Tym trudniejsze, że w istocie wymagało „przy okazji” opracowania podstaw psychologii. Dlatego też Petrażycki konstruował swoją teorię, zaczynając od stworzenia pojęć psychologicznych. Tworzył swoją własną klasyfikację zjawisk życia psychicznego, w której to emocje są odrębną i podstawową częścią. Petrażycki proponował wyróżnić: dwustronne, pasywno-aktywne przeżycia, które określał jako impulsje lub emocje, oraz jednostronne przeżycia:

¹⁷ Petrażycki wskazuje, że przeżywamy wiele emocji, których często nie zauważamy i nie jesteśmy ich świadomi. Pozostają one w pewnym sensie ukryte dla nas. Jednocześnie niektóre emocje przeżywamy bardzo wyraźnie i jesteśmy w stanie je zaobserwować. Dlaczego tak się dzieje? Odpowiedzią może być to, że jesteśmy w stanie odnotować tylko takie emocje, które odbiegają od normy, do której jesteśmy przyzwyczajeni. Takie, które są szczególnie intensywne. Metodą, która pozwala na zbadanie emocji, jest introspekcja, wspomagana metodą drażnienia oraz przeciwdziałania.

¹⁸ *Ibidem*, s. 26.

aktywne – wola; pasywne – poznanie i uczucie. Szerzej omówimy jedynie tę grupę wyodrębnionych zjawisk psychicznych, która nas tu interesuje – emocje.

Dana emocja może mieć charakter odpychający (repulsywny) lub przyciągający (apulsywny). Źródło repulsywności i apulsywności emocji może być zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne. Z jednej strony emocje mogą wewnętrznie powstrzymywać nas przed podjęciem działania, np. przewidując odczuwanie wstydu, człowiek nie zdecyduje się na kłamstwo. Z kolei efekt przyciągania, czy też odpychania, może być wywołany czynnikami zewnętrznymi, np. w ciemnej jaskini człowiek pozostaje bliżej wyjścia.

W istocie jednak rozróżnienie na czynniki zewnętrzne i wewnętrzne nie jest kluczowe. Ważne jest, że pewne sytuacje stanowią przeżycie odpychające lub przyciągające. Ta sama sytuacja u jednych będzie wiązała się z odczuwaniem negatywnych emocji (np. wstydu) i powstrzyma od podjęcia działania, dla innych – z pozytywnymi emocjami, a więc zachęci ich do działania. Identycznie przy zewnętrznych czynnikach: dla jednych wejście do ciemnej jaskini jest czymś odpychającym, zaś dla innych ekscytującym przeżyciem. Każda z emocji ma potencjał do wywołania jakiejś akcji, tj. procesów fizjologicznych lub psychologicznych.

Wśród emocji wyróżnione zostały dwie podstawowe kategorie: emocji specjalnych i abstrakcyjnych. Pierwszą kategorią są emocje specjalne, które wywołują (względnie) określone oraz przewidywalne postępowanie, czyli specyficzną akcję. Zgodnie z psychologiczną teorią prawa emocje specjalne „mają tendencję do przeobrażenia organizmu [...] na pewien czas w aparat przystosowany specjalnie do wykonywania określonej funkcji biologicznej i działający w jej kierunku”¹⁹. W takim rozumieniu głównym celem istnienia emocji specjalnych i ich akcji jest przystosowanie się do środowiska dla zapewnienia sobie przetrwania. Z powyższego jednak nie należy wnioskować, że akcje wywoływane emocjami specjalnymi są przesądzone, tj. że w każdym przypadku są przewidywalne oraz takie same. Określoność emocji specjalnych jest względna²⁰ i w głównej mierze

¹⁹ *Ibidem*, s. 27.

²⁰ Porównując sposób działania emocji specjalnych u innych zwierząt, Petrażycki wskazuje, że ich akcje posiadają bardziej absolutny charakter, są w znacznie wyższym stopniu niezmiennie.

dotyczy jej ogólnego kierunku działania, np. wtedy, gdy kogoś się lubi albo żywi do niego niechęć, emocje przejawiają się w różnych działaniach, ale ich kierunek jest odpowiednio zdeterminowany.

Drugą ogólną kategorią są emocje abstrakcyjne. Są to emocje, których akcje nie są w żaden sposób zdeterminowane. Emocje abstrakcyjne nie określają nawet ogólnego kierunku podejmowanych działań. Są one „pobudką do wszelkiego rodzaju postępowania; a mianowicie pobudzają one do takich działań, wyobrażenia których przeżywa się w związku z nimi”²¹. Do abstrakcyjnych emocji należą emocje etyczne, nazywane też emocjami obowiązku²². Są one wywoływane kierowanymi nakazami lub zakazami. Zgodnie z powyższą definicją emocje etyczne pobudzają do podjęcia takich działań (zachowań), których wyobrażenia przeżywa się łącznie z tymi emocjami. Cechują się one tym, że posiadają szczególny autorytatywny charakter, a nawet mistyczno-autorytatywny. Autorytatywność emocji przejawia się w tym, że skutecznie przeciwdziałają one innym pragnieniom, ponieważ są odbierane jako te o większej wadze, wyższej mocy i autorytecie w porównaniu z emocjami specjalnymi. Dodatkowo w odbiorze pojawia się w pewnym sensie odrębnie od ludzkiego, zwyczajnego „ja”²³. Przejaw tej cechy emocji etycznych można odnaleźć w takich określeniach jak „głos sumienia” czy „posłuchać sumienia”. Człowiek podporządkowuje się temu głosowi, postępuje zgodnie z jego nakazami. Brak zrozumienia źródła nadrzędno-

²¹ *Ibidem*, s. 29.

²² M. Lazerson – bezpośredni uczeń Petrażyckiego – który kontynuował jego teorię przede wszystkim w kierunku psychologicznym, stwierdził że „emocje specjalne można by nazwać biologiczno-przystosowawczymi, a blankietowe – społeczno-przystosowawczymi”, zob. *idem*, *Obśaâ teoriâ prava. Vvedenie v izučenie prava*, Riga 1930, s. 82. Podobnie uważał kolejny znany kontynuator myśli Petrażyckiego – G. Gins, który proponował wyodrębnić emocje biologiczne i kulturowe. Pod biologicznymi rozumie takie emocje, które są powiązane z zapewnieniem biologicznych potrzeb i są swoiste dla wszystkich żywych istot (np. głód, sen, strach). Emocje kulturowe pojawiają się tylko u ludzi, bowiem zależne są od funkcjonowania w społeczeństwie (powstają pod wpływem interakcji oraz komunikacji w społeczeństwie), *idem*, *Novye idei v prave i osnovnye problemy sovremennosti*, Harbin 1931–1932, s. 520–525; *idem*, *Očerki social'noj psihologii. Vvedenie v izučenie prava i npravstvennosti*, Harbin 1936, s. 41.

²³ L. Petrażycki, *Teoriâ prava...*, *op. cit.*, s. 45.

ści emocji nadaje im mistycznego charakteru. Emocje tego rodzaju przeżywane są jako wewnętrzne ograniczenie wolności i wyborów. Są pewnego rodzaju przeszkodą dla swobodnego wyboru i zaspokajania skłonności, życzeń i celów²⁴. Ta charakterystyczna cecha emocji etycznych ma odzwierciedlenie w języku. Z jednej strony normy postępowania określone są wyrażane nie jako prośby czy rady, tylko jako polecenia (tj. nakaz lub zakaz), a z drugiej strony podmiot, do którego są kierowane normy postępowania, pozostaje związany nimi, czuje się zobowiązany.

Jednym z rodzajów emocji etycznych są emocje prawne, które posiadają charakter imperatywno-atrybutywny. To oznacza, że generują one poczucie obowiązku, a jednocześnie można odczuć, że nadają innym prawo (roszczenia) do wymagania dotrzymania tego obowiązku.

Wyobrażenia

Kolejnym nieodzownym elementem przeżyć prawnych są wyobrażenia. Zdaniem Petrażyckiego „niemożliwe jest przeżywanie obowiązku bez wyobrażenia jakiegokolwiek postępowania, do którego jest zobowiązany dany podmiot”²⁵.

Petrażycki wyodrębnia wiele typów wyobrażeń. Wśród nich kluczowe miejsce zajmują wyobrażenia akcyjne, czyli wyobrażenia postępowania. Są to wyobrażenia „takiego postępowania, w kierunku lub przeciwko któremu działają dane emocje etyczne”²⁶. Wyobrażenie pewnych działań – nawet tych w przyszłości lub z przeszłości – wywołuje pojawienie się asocjacyjnych emocji. Nie istnieją żadne ograniczenia odnośnie do treści wyobrażeń. Dla przykładu, jeżeli mowa jest o wyobrażeniu podmiotów obowiązków i praw, to nie ogranicza się ono jedynie do ludzi; mogą to być zwierzęta, przedmioty, a nawet w rzeczywistości nieistniejące byty.

Wśród najistotniejszych grup wyobrażeń wyróżnione zostały wyobrażenia faktów normatywnych. W tym miejscu warto jedynie wspomnieć, że w psychologicznej teorii prawa fakty normatywne

²⁴ *Ibidem*, s. 46.

²⁵ *Ibidem*, s. 340.

²⁶ *Ibidem*.

rozumiane są nie jako zewnętrzne zjawiska, lecz jako ich wyobrażenie²⁷. Wyobrażenia faktów normatywnych polegają na wyobrażeniu faktów, które wyznaczają treść oraz warunkują obowiązywanie powinności. W takim ujęciu fakty normatywne można wyobrażać sobie jako warunki określonych stosunków prawnych, praw lub obowiązków. Można wyobrażać sobie je również jako rzeczywiście istniejące kiedyś lub teraz, i w tym przypadku służą one jako psychologiczna podstawa dla uznania praw i obowiązków.

Dodatkowo można wyróżnić następujące istotne typy wyobrażeń:

- wyobrażenia faktów etycznie doniosłych (inaczej: wyobrażenia warunków etycznych), które mogą być kategoriyczne (tj. bezwarunkowe, np. „nie zabijaj”) albo hipotetyczne (tj. warunkowe);
- wyobrażenia podmiotu obowiązku i praw;
- wyobrażenia przedmiotowe (np. wyobrażenie czasu, miejsca).

Powyższe wyliczenie nie wyczerpuje listy możliwych kategorii wyobrażeń.

Asocjacja

Połączenie (asocjacja) emocji prawnej z określonymi wyobrażeniami skutkuje powstaniem przeżycia prawnego, które wyznacza kierunek i charakter podejmowanych działań. Emocje prawne mogą łączyć się z różnego rodzaju wyobrażeniami akcyjnymi²⁸.

Emocje prawne należą do emocji abstrakcyjnych, dlatego same z siebie nie determinują charakteru i kierunku zachowania, ale mogą, w zależności od zasocjowanych z nimi wyobrażeń akcyjnych, prowadzić do działania, które można uznać za społecznie szkodliwe lub pożyteczne. Co w takim razie definiuje charakter i kierunek ludzkiego zachowania? Zgodnie z teorią psychologiczną są to procesy społeczno-psychologiczne. W teorii Petrażyckiego można odnaleźć jedynie zarys tych procesów. Pod ich wpływem dochodzi do utrwalenia zachowań społecznie pożądanых i eliminacji tych szkodliwych²⁹. Efektem działania tych procesów jest pojawienie się

²⁷ *Ibidem*, s. 367.

²⁸ *Ibidem*, s. 101.

²⁹ Ogólnie Petrażycki uważał, że prawo ma istotne pedagogiczne znaczenie – wychowuje i kształtuje pozytywne wzorce zachowań.

etycznych emocjonalno-intelektualnych asocjacji, które określają kierunek działań³⁰. W teorii psychologicznej te procesy są tłumaczone z wykorzystaniem podejścia ewolucyjnego, w szczególności dzięki spojrzeniu na prawo jako na produkt adaptacji. Spośród procesów społeczno-psychologicznych w szczególności wskazywano na przystosowanie społeczne, zarażanie emocjonalne oraz dobór społeczno-psychologiczny.

Emocje - współczesna perspektywa

W literaturze teoretycznoprawnej znaczenie psychologicznej teorii prawa dopiero od niedawna jest na nowo odkrywane. Truizmem jest stwierdzenie, że teoria ta została oparta na ówczesnej psychologii, którą obecnie uznaje się za przestarzałą i nienaukową. Ale czy na podstawie współczesnej wiedzy naukowej możliwe jest opracowanie uaktualnionej psychologicznej teorii prawa, która w sposób spójny i adekwatny wyjaśnia jego istotę? Sądzę, że tak. W tym krótkim tekście nie jest możliwe przedstawienie całości zaktualizowanej wersji psychologicznej teorii prawa, dlatego też dalej przyjrzymy się jedynie współczesnemu rozumieniu i interpretacji jej fundamentalnego elementu – emocji.

Teorii objaśniających sposób działania, powstawania oraz istotę emocji jest nie mniej aniżeli teorii dotyczących natury prawa. W czasach znacznego wzrostu popularności badań empirycznych, w tym z zakresu *neuroscience*, celem znacznej części tych projektów jest wyjaśnienie mechanizmu działania emocji. Często wyniki tych badań są sprzeczne, a interpretacja trudna ze względu na wielość parametrów, które należy uwzględnić przy ocenie. Interesujące jest to, że czasami nawet sprzeczne koncepcje dotyczące emocji są podbudowane wiarygodnymi i pokaznymi wynikami badań empirycznych. Pojęcie „emocja”, choć należy do takich, które każdy intuicyjnie rozumie, nie sposób zdefiniować jednoznacznie. Dotychczas nie powstała żadna definicja, która zostałaby przyjęta wśród wszystkich badaczy tego tematu. Brak definicji emocji wynika przede wszystkim z tego, że nie ma jednomyślności odnośnie do koncepcji emocji.

³⁰ *Ibidem*, s. 127.

Różne podejścia do tematu emocji można przyporządkować do trzech pojemnych kategorii. Granica pomiędzy nimi jest rzecz jasna względna. Niektóre podejścia do emocji z trudem można zakwalifikować do wybranej kategorii, a niektóre pasują wręcz do wszystkich. Kategorie te zostały oparte na tym, jaki aspekt emocji został uznany za fundamentalny. Można zatem mówić o perspektywie uczuć, ocen oraz motywacji³¹.

Perspektywa uczuć

W ujęciu perspektywy uczuć emocje są utożsamiane z uczuciami. Akcentowany jest jedynie psychologiczny aspekt emocji. W tym podejściu to z zestawu różnych bardziej podstawowych składowych elementów (np. uczuć) są złożone emocje. Za sztandarowego przedstawiciela tego podejścia do emocji uznaje się Williama Jamesa. Zgodnie z poglądem Jamesa zmiany zachodzące w organizmie następujące bezpośrednio po percepcji pobudzającego zjawiska są tym, co można określić emocją. W opinii Jamesa odczuwane reakcje organizmu są emocją³². Oznacza to m.in., że nie istnieją inne niż emocje procesy (mechanizmy) w ludzkiej psychice, które pośredniczą pomiędzy mentalną percepcją a fizjologiczną, biologiczną odpowiedzią organizmu.

Perspektywa ocen

Teorie, które zalicza się do nurtu ocen, bazują na założeniu, że emocje są powiązane z ocenami poznawczymi. Mogą to być ocenne osądy, ocenne uczucia czy ocenna percepcja. Wśród tych teorii można wyróżnić teorię emocji Nico Frijdi. Dostrzega on adaptacyjne znaczenie procesów emocjonalnych jako ocen zdarzeń jako przyjemnych i nieprzyjemnych, a także jako czynników aktywujących pewne mechanizmy, uruchamiających określone zachowanie³³.

³¹ Więcej na temat zob. A. Scarantino, R. de Sousa, [w:] E.N. Zalta (ed.), *Emotion*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (summer 2021).

³² W. James, *What is an Emotion?*, „Mind” 1884, vol. 9, no. 34, s. 189–190.

³³ N. Frijda, *The Laws of Emotion*, „American Psychologist” 1998, vol. 43, no. 5, s. 349–355.

Perspektywa motywacji

Zwolennicy perspektywy motywacji uznają, że „emocje to stany motywacyjne określonego typu lub wzorce zachowań o charakterystycznym typie”³⁴. Do tego podejścia jest zaliczana teoria emocji podstawowych, gdzie emocje są rozpatrywane jako produkt ewolucji. Są uznawane za przystosowania, które wyewoluowały w odpowiedzi na różnego rodzaju zagrożenia, z jakimi spotykali się przodkowie współczesnego człowieka (m.in. emocje jako systemy adaptacyjne). Emocje są też postrzegane jako bioprogramy, których nie trzeba się uczyć, ponieważ są one „wbudowane” w ludzką naturę (np. emocje są porównywane do kichania). Do tego nurtu zaliczane jest również postrzeganie emocji jako konstrukcji psychologicznych bądź społecznych.

Uważam, że ostatnie z przedstawionych podejść zasługuje na szczególną uwagę³⁵, dlatego w dalszej części skoncentrowałam się na teoriach emocji powstałych w nurcie motywacyjnym. Nie jest to jednak jednolity nurt. Podstawowa rozbieżność wśród teorii emocji w perspektywie motywacyjnej dotyczy mechanizmu powstawania emocji.

Powstawanie emocji

Istnieją dwa podstawowe podejścia do sposobu powstawania emocji. Po pierwsze, można uznać, że emocje powstały w drodze ewolucji, jako produkt selekcji naturalnej. Są one pewnego rodzaju adaptacjami biologicznymi. W tym zakresie szczególnie wyróżniają się prace Williama McDougalla, który badał funkcje emocji z ewolucyjnej perspektywy³⁶. Zaproponował on nowe spojrzenie na emocje, które

³⁴ Zob. A. Scarantino, *The Philosophy of Emotions and Its Impact on Affective Science*, [w:] L.F. Barrett et al. (eds), *Handbook of Emotions*, New York 2016, s. 15.

³⁵ Warto wspomnieć, że osnową psychologicznej teorii prawa Petrażyckiego jest psychologiczna koncepcja motywacji. Punktem wyjściowym w tej koncepcji jest twierdzenie, że podstawową pobudką postępowania ludzi w społeczeństwie są emocje obowiązku (emocje etyczne).

³⁶ W. McDougall, *An Outline of Psychology*, London 1923, s. 280–317.

koncentruje się na funkcji emocji (tj. na tym, w jakim celu powstały emocje w drodze ewolucji oraz dlaczego ewolucyjnie są one potrzebne), a nie na ich cechach charakterystycznych (np. mimice czy reakcjach zachodzących w organizmie)³⁷. W tym ujęciu emocje są interpretowane jako pobudzenia emocjonalne o określonym zabarwieniu, które są związane z określonym instynktem. Podejście to dobrze ilustruje przykład strachu jako podniecenia emocjonalnego związanego z instynktem ucieczki. Funkcją strachu, wykształconą w procesie ewolucji, jest zatem ochrona przed niebezpieczeństwami. Podobnie wstręt wykształcił się jako mechanizm ochronny przed patogenami, a złość konieczna jest dla przewagi w sytuacjach konfliktowych, zaś miłość dla utrzymania zaangażowania w związek³⁸. Grupa emocji, która powstała w drodze ewolucji, określana jest jako emocje podstawowe.

Emocje można jednak postrzegać także jako społeczne konstrukty, które kształtują się w procesie wychowania jednostek w danym społeczeństwie. Zatem też nie są one uniwersalne, tylko zmienne kulturowo³⁹.

Teoria emocji podstawowych

Niezależnie od ogromu różnych teorii sposób myślenia o emocjach jest zdecydowanie zdominowany przez podejście rozwinięte w ramach nurtu motywacyjnego, biologiczno-adaptacyjnego, to jest przez tzw. teorię emocji podstawowych (*basic emotion theory*).

Teoria emocji podstawowych została opracowana przez Silvan Tomkins, Carroll Izard i Paula Ekmana w latach 70. XX w. Od tego

³⁷ Por. A. Scarantino, *The Philosophy of Emotions...*, op. cit., s. 17.

³⁸ Zob. C.J. Patrick, *A New Synthesis for Law and Emotions. Insights from the Behavioral Sciences*, „47 Arizona State Law Journal 1239” 2015, s. 1260.

³⁹ Co ciekawe, istnieją naukowe dowody na potwierdzenie obydwu z hipotez. Stąd też pojawili się zwolennicy poglądu łączącego obydwie podejścia, którzy twierdzą, że część emocji wyewoluowała (są biologicznie podstawowe), a część została ukształtowana przez życie w społeczeństwie i konstruowana kulturowo. Dla przykładu Jesse Prinz broni stanowiska, że każda nazwana emocja jest wynikiem zarówno wychowania, jak i natury. „Emotions are evolved and constructed” (*idem, Which Emotions Are Basic?*, [w:] D. Evans, P. Cruse (eds), *Emotion, Evolution, and Rationality*, Oxford 2004).

czasu to właśnie ich podejście najczęściej determinuje sposób myślenia o emocjach i ich badania. Fundamentem tej teorii jest uznanie, że emocje posiadają biologicznie podstawowy charakter, a zatem można też je badać, odkrywając procesy zachodzące w organizmie, np. rejestrując zmiany w mimice twarzy – tzw. rozpoznawanie emocji (*emotion recognition*).

Jak określa sam współtwórca tego podejścia, Ekman, w momencie, kiedy dochodzi do aktywacji programu emocji podstawowych,

w ułamku sekundy (bez naszego wyboru czy natychmiastowego uświadomienia) kaskada zmian przejawia się w: sygnałach emocjonalnych na twarzy i głosie; wstępnie zdefiniowanych działaniach; wyuczonych działaniach; aktywności autonomicznego układu nerwowego, która reguluje nasz organizm; wzorcach regulacyjnych, które stale modyfikują nasze zachowanie; wyszukiwaniu stosownych wspomnień i oczekiwań; oraz tym jak interpretujemy to, co dzieje się w nas i w świecie zewnętrznym⁴⁰.

Kluczowe założenia tej teorii są następujące. Po pierwsze, istnieje grupa emocji podstawowych. Jest to zestaw emocji, które są generowane w określonych obszarach mózgu. Emocje te są wyzwalane w określonych sytuacjach, uruchamiając przy tym kaskadę zmian fizjologicznych w organizmie. W pewnym sensie można mówić o tym, że są one zaprogramowane w mózgu. Takiego rodzaju odbicie biologiczne zakłada też, że emocje istnieją od urodzenia. Pierwotnie wyróżniono sześć emocji podstawowych, tj. strach, złość, wstręt, zaskoczenie, radość i smutek.

Po drugie, przeżywanie i odczuwanie emocji wiąże się z rozpoznawalnymi przez wszystkich zmianami w mimice twarzy. Dla przykładu, przeżywany smutek na twarzy wyrazi się w postaci uniesionych końców wewnętrznych brwi, trójkątnych zmarszczek poniżej powiek, opadniętych kącików ust itp. Główne założenie tej teorii jest następujące: istnieje jednoznaczna korelacja pomiędzy mimiką twarzy a emocjami. W rezultacie, jeżeli pojawiają się pewne ruchy lub zmiany w mimice twarzy, jest to równoznaczne z tym, że w danej chwili człowiek przeżywa skorelowaną z tymi zmianami emocję. Dla badania emocji konieczna jest koncentracja na analizie wyrazu twarzy.

⁴⁰ P. Ekman, D. Cordaro, *What is Meant by Calling Emotions Basic?*, „Emotion Review” 2011, vol. 3, iss. 4, s. 366.

Po trzecie, naukowcy zajmujący się rozwojem teorii podstawowych emocji doszli do wniosku, że emocje podstawowe mają charakter uniwersalny. Niezależnie od tego, w jakim zakątku świata człowiek się wychowuje, obojętnie w jakiej kulturze, zawsze można rozpoznać emocje podstawowe innych.

Krytyka teorii emocji podstawowych

Teoria emocji podstawowych, choć przez dekady kształtowała sposób myślenia i badania emocji, w ostatnich latach jest coraz częściej krytykowana. Zwłaszcza teorię tę podważają najnowsze badania empiryczne z zakresu psychologii i nauk kognitywnych. Z badań tych wynika przede wszystkim to, że „tak zwane ekspresje emocji są bardziej zmienne i zależne od kontekstu, niż pierwotnie zakładano, a większość opublikowanych badań nie została zaprojektowana tak, aby zbadać tę zmienność i scharakteryzować tę kontekstową zależność”⁴¹.

Te same emocje wyrażane są w bardzo różny sposób, a teoretycznie zakładane zmiany w ekspresji, w mimice twarzy wcale nie odzwierciedlają sposobu przeżywania konkretnych emocji. Są tylko jednym z wariantów wyrazu twarzy, który może pojawić się podczas przeżywania emocji, ale z całą pewnością nie jest jedynym. Można czuć smutek, ale jednocześnie uśmiechać się. Manifestacją złości nie zawsze jest wyraz twarzy ze ściągniętymi ku sobie brwiami, piorunującym spojrzeniem czy zaciśniętymi szczękami. Równie prawdopodobnie może być to ekspresja smutku, zaskoczenia, rozbawienia czy wstrętu. Indywidualność w ekspresji emocji jest bardzo istotna. Sytuacje, w których pojawia się ta sama emocja, są bardzo zróżnicowane.

Uznaje się, że przyjmowane w teorii emocji podstawowych wyrazy twarzy w istocie nie pojawiają się przy doświadczaniu określonych emocji – są pewnego rodzaju uproszczeniami, stereotypami wykorzystywanymi przez niektórych badaczy emocji.

⁴¹ L.F. Barrett *et al.*, *Emotional Expressions Reconsidered. Challenges to Inferring Emotion from Human Facial Movements*, „Psychological Science in the Public Interest” 2019, vol. 20, iss. 1, s. 1–68, <https://doi.org/10.1177/1529100619832930>.

Powracając do kluczowych założeń teorii emocji podstawowych, warto zauważyć, że obecnie w literaturze nie ma konsensu odnośnie do tego, jakie emocje należy zakwalifikować jako podstawowe. W tym zakresie występują sprzeczności nie tylko odnośnie do rodzaju tych emocji, ale też ich liczby⁴² i nazewnictwa⁴³.

Podważana jest również teza o uniwersalności emocji. Zdaniem krytyków teorii emocji podstawowych metodologia badań wykazujących uniwersalność w rozpoznawaniu ekspresji emocji zaburza rzeczywisty ich wynik. Okazuje się, że powtórzenie tych samych badań z przyjęciem niewielkiej zmiany metodologicznej prowadzi do podważenia tezy o uniwersalności, powszechności i międzykulturowości rozpoznawania emocji. Dla przykładu, jeżeli w badaniu należy przyporządkować wyraz twarzy osoby na zdjęciu do jednej ze wskazanych emocji (tj. ograniczony wybór emocji), to w istotnie statystycznym odsetku odpowiedzi pojawi się jedna z emocji. Właśnie w takim wariancie były przeprowadzane badania przez twórców teorii emocji podstawowych. Natomiast jeżeli zadaniem badanych jest wskazanie emocji osoby na zdjęciu bez podpowiedzi (pytanie otwarte), okazuje się że odsetek badanych, który wskazuje tę samą emocję, jest znacznie niższy. W zasadzie okazuje się, że wskazanie jest zbliżone do losowego. Badania w nowej wersji zatem nie potwierdzają uniwersalności rozpoznawania emocji na podstawie mimiki twarzy.

Z powyższego wnioskuje się, że tak skrupulatnie opisywane zmiany w mimice twarzy nie odzwierciedlają przeżywania konkretnej uniwersalnie rozpoznawanej emocji, a jedynie pewnego wariantu, który może występować w stanie emocjonalnym.

⁴² Początkowo wskazywano na istnienie sześciu emocji podstawowych, ale np. R. Plutchik zaproponował wyróżnić osiem emocji podstawowych: złość, strach, wstręt, zdziwienie, oczekiwane, zaufanie i radość (*idem, The Emotions. Facts, Theories, and a New Model*, New York 1962); natomiast niektórzy autorzy wskazują, że emocji podstawowych istnieje jedynie cztery: strach, złość, radość i smutek (np. S. Gu, F. Wang *et al.*, *Differentiation of Primary Emotions through Neuromodulators. Review of Literature*, „International Journal of Neurology Research” 2015, vol. 1, iss. 2, s. 43–50, <https://doi.org/10.17554/j.issn.2313-5611.2015.01.19>).

⁴³ *Sad* i *sadness* (przygnębienie i smutek); *happy* i *joy* (szczęście i radość). J. Prinz, *Which Emotions...*, *op. cit.*

Emocje jako konstrukty psychologiczno-społeczne

Alternatywą dla teorii emocji podstawowych mogą być inne teorie w nurcie motywacyjnym. Uważam, że na szczególną uwagę zasługuje podejście zaproponowane przez Lisę Barrett, czyli teoria konstruowanej emocji, która została oparta na wielu badaniach z zakresu nauk kognitywnych i psychologii. Teoria ta łączy pewne istotne elementy innych teorii, w szczególności dostrzega rolę kultury i społeczeństwa w kształtowaniu emocji oraz znaczenia pojęć językowych dla przeżywania emocji; uwzględnia neurologiczne aspekty powstawania emocji.

Podstawowym założeniem konstrukcjonistycznej teorii Barrett jest to, że emocje nie są wyzwalane w ramach zaprogramowanych schematów, tylko są konstruowane przez mózg na podstawie wcześniejszych doświadczeń w ramach ukształtowanej siatki pojęciowej. Jak twierdzi Barrett, „emocje nie są reakcjami na świat; są twoimi konstrukcjami świata”⁴⁴. Emocje nie są wyzwalane, ale są tworzone „na bieżąco”.

Barrett proponuje przyjąć inną perspektywę badawczą: nie koncentrować się jedynie na poszukiwaniu obszarów mózgu, gdzie powstają emocje, ale badać sposób, w jaki powstają. W procesie powstawania emocji wyróżnia kilka istotnych elementów. Po pierwsze, dla powstania emocji konieczne jest istnienie interoceptywnych doznań (bodźców dostarczanych do mózgu za pośrednictwem m.in. zmysłów). Są to wszystkie bodźce, które docierają do mózgu: uzyskuje się je ze środowiska zewnętrznego, ale także z własnego organizmu. Jest to informacja pochodząca od zmysłów, organów wewnętrznych. W drodze interocepcji można określić, czy coś jest przyjemne lub nieprzyjemne oraz czy wywołuje pobudzenie, czy też nie. Na tym etapie jeszcze nie pojawiają się emocje. Po drugie, w procesie powstawania emocji ważną rolę odgrywa prognozowanie i kategoryzacja doznań. Inaczej ujmując, jest to etap konstruowania pojęcia emocji i nadawanie doznaniom znaczenia emocji. Jak zauważa Barrett, prognozowanie jest fundamentalną czynnością mózgu, którą można porównać do trwającej nieprzerwanie symulacji, podczas

⁴⁴ L. Barrett, *How Emotions are Made. The Secret Life of The Brain*, New York 2017, s. 148.

której generuje się prognozy. Jeżeli prognozy okazują się błędne, dokonywana jest korekta i generowana kolejna prognoza. W drodze symulacji generuje się pewną prognozę, a jeżeli podczas zestawienia tej prognozy z bodźcami, które docierają do mózgu, nie pojawi się błąd, prognoza zostanie uznana za poprawną. W konsekwencji symulacja stanie się doświadczeniem. Po trzecie, dla przeżywania emocji konieczne jest istnienie pojęć. Pojęcia emocji nadają im znaczenia. „Za każdym razem, kiedy odczuwasz emocje, lub postrzegasz je u innych, dokonujesz kategoryzacji przy użyciu pojęć, nadając znaczenie doznaniom pochodzącym z interocepcji i z pięciu zmysłów”⁴⁵. Ostatnim koniecznym elementem dla powstania emocji jest istnienie rzeczywistości społecznej. W tym kontekście emocje są kluczowe nie tylko w zakresie komunikacji i przekazywania pojęć emocji następnym pokoleniom, ale także ze względu na znaczenie emocji w społeczeństwie.

Powyżej jedynie w bardzo ogólnym zarysie przedstawiono proces powstawania emocji zgodnie z teorią Barrett. Jednakże już na podstawie tego ogólnego obrazu można stwierdzić, że zmiana rozumienia konceptu emocji może mieć istotne znaczenie w kontekście psychologicznej teorii prawa.

Uwagi końcowe

W prawie podejmowane są próby wykorzystania zdobyczy nauk empirycznych, w tym uwzględniające znaczenie i rolę emocji. Próby te są jednak często fragmentaryczne: przede wszystkim odnoszące się jedynie do konkretnego problemu prawnego lub wąskiej grupy zagadnień prawnych. Brakuje im szerszych ram teoretycznych i wszechstronności. Pomimo ogromu wiedzy zdobytej z zakresu nauk empirycznych w teorii prawa wciąż badacze tkwią w tym samym punkcie, wciąż nie znajdując sposobu, jak tę wiedzę wykorzystać kompleksowo, jak na podstawie tej wiedzy wyjaśnić fenomen prawa. Sądzę, że w istocie już od dawna istnieją narzędzia, ramy teoretyczne, które można wykorzystać w teorii prawa. Aby zrobić z nich użytek, należy zastanowić się nad współczesną odsłoną psychologicznej

⁴⁵ *Ibidem*, s. 125.

teorii prawa oraz w tym kierunku prowadzić dalsze badania, które będą prowadzone na styku współczesnej psychologii (i innych nauk empirycznych) oraz prawa.

Bibliografia

Akty prawne i orzeczenia

- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r., nr 88, poz. 553 ze zm.).
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie – II Wydział Karny z dnia 13 października 2015 r., II AKa 199/15.
- Wyrok Sądu Rejonowego w Środzie Śląskiej – II Wydział Karny z dnia 11 lutego 2020 r., II K 233/19.
- Wyrok Sądu Rejonowego w Toruniu – II Wydział Karny z dnia 26 sierpnia 2020 r., II K 777/20.

Literatura

- Bandes S.A., Blumenthal J.A., *Emotion and the Law*, „Annual Review of Law and Social Science” 2012, vol. 8, s. 161–181, <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-102811-173825>.
- Bandes S.A., *Empathetic Judges and the Rule of Law*, „Cardozo Law Review De Novo” 2009, s. 133–148.
- Barrett L.F. et al., *Emotional Expressions Reconsidered. Challenges to Inferring Emotion from Human Facial Movements*, „Psychological Science in the Public Interest” 2019, vol. 20, iss. 1, s. 1–68, <https://doi.org/10.1177/1529100619832930>.
- Barrett L.F., *How Emotions are Made. The Secret Life of The Brain*, New York 2017.
- Ekman P., Cordaro D., *What is Meant by Calling Emotions Basic?*, „Emotion Review” 2011, vol. 3, iss. 4, s. 364–370.
- Frijda N., *The Laws of Emotion*, „American Psychologist” 1998, vol. 43, no. 5, s. 349–355.
- Gins G., *Novye idei v prave i osnovnye problemy sovremennosti*, Harbin 1931–1932.
- Gins G., *Očerki social'noj psihologii. Vvedenie v izučenie prava i npravstvennosti*, Harbin 1936.
- Gu S. et al., *Differentiation of Primary Emotions through Neuromodulators. Review of Literature*, „International Journal of Neurology Research” 2015, vol. 1, iss. 2, s. 43–50, <https://doi.org/10.17554/j.issn.2313-5611.2015.01.19>.

- Guthrie Ch., Rachlinski J.J., Wistrich A.J., *Blinking on the Bench. How Judges Decide Cases*, „Cornell Law Faculty Publication” 2007, vol. 93, iss. 1, s. 1–44.
- James W., *What is an Emotion?*, „Mind” 1884, vol. 9, no. 34, s. 189–190.
- Lazerson M., *Obšaa teoriâ prava. Vvedenie v izučenie prava*, Riga 1930.
- Maroney T., *Law and Human Emotion. A Proposed Taxonomy of an Emerging Field*, „Law and Human Behavior” 2006, vol. 30, s. 119–142.
- McDougall W., *An Outline of Psychology*, London 1923.
- Nussbaum M.C., *Hiding from Humanity. Disgust, Shame and the Law*, Princeton 2006.
- Patrick C., *A New Synthesis for Law and Emotions. Insights from the Behavioral Sciences*, „47 Arizona State Law Journal 1239” 2015, s. 1239–1287.
- Petrażycki L., *Teoriâ prava i gosudarstva v svâzi s teoriej npravstvennosti*, Sankt Petersburg 2000 [1909–1910].
- Plutchik R., *The Emotions. Facts, Theories, and a New Model*, New York 1962.
- Prinz J., *Which Emotions Are Basic?*, [w:] D. Evans, P. Cruse (eds), *Emotion, Evolution, and Rationality*, Oxford 2004.
- Scarantino A., de Sousa R., *Emotion*, [w:] E.N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (summer 2021).
- Scarantino A., *The Philosophy of Emotions*, [w:] L.F. Barrett et al. (eds), *Handbook of Emotions*, New York 2016, s. 3–18.
- Sunstein C.R., *Some Effects of Moral Indignation on Law*, „Vermont Law Review” 2009, vol. 33, s. 405–433.

Abstract

Emotions in Legal Theory

Despite the many intersections between emotions and law, the study of emotions in the context of legal issues is much neglected, especially in legal theory. The first attempt to embrace all aspects of the correlations between law and emotions was made at the beginning of the 20th century by Leon Petrażycki. Petrażycki's theory of law is based on concept of legal emotions. In this approach, emotions are understood as motives of behaviour, containing within itself an representation of a certain conduct and an appulsive ethical emotion or a repulsive one. In the light of development of psychology on which Petrażycki's innovative theory of law is based, it has become outdated, especially in the context of understanding its key element – emotions. The goal of this study is to consider how emotions in the framework of the specified theory of law should be comprehended presently. The

author suggests to focus on analysing of the concept originated from the so-called motivational tradition of emotion studies – the theory of constructed emotion (L.F. Barrett). The fundamental assumption of this theory is that the emotions are not triggered, but are constructed by the brain based on experiences primarily induced by the environment. The application of the constructed theory of emotions in legal theory context can lead to developing an updated – based on modern scientific knowledge – psychological theory of law.

Key words: emotions, legal emotion, the constructed theory of emotions, psychological theory of law, Leon Petrażycki